LÄNSSTYRELSEN
HALLANDS LÄN

Tips på medeltida besöksmål i Hallands län

Underlag till Arkeologidagen 2021

Tips på medeltida besöksmål i Hallands län
Rapportnummer 2021:06, Digital Produktion
ISSN: 1101–1084,
ISRN: LSTY-N-M--2021/06—SE
Foto på framsida av Sjönevads borg, av Pär Connelid.

Tips på medeltida besöksmål i Hallands län. Underlag till Arkeologidagen 2021.

På arkeologidagen 2021 kommer Länsstyrelsen i Hallands län, tillsammans med Region Halland och Hallands Länsmuseer och i ytterligare samverkan med Himleådagens arrangemang, Rian i Falkenberg samt Kula AB att genomföra flera spännande guidningar på olika medeltida besöksmål i olika delar av länet. I denna folder samlar vi även information om andra besöksvänliga medeltida platser som på så vis kan utgöra underlag för en arkeologidag på egen hand, - när man vill. Men på just arkeologidagen den 29 augusti vill vi särskilt tipsa om de guidningar som då sker.

Besöksmålen i foldern är utvalda med utgångspunkt att de ska ha tillgänglig information, antingen genom en skylt eller på internet och att de ska vara tämligen tillgängliga för besök. Man ska alltså kunna besöka dem eller åtminstone se platserna utan alltför stora strapatser. Det finns dock ett undantag: Sjönevads borg som syns på framsidan av rapporten. Här krävs det ett flytetyg för besök. På arkeologidagen kommer en roddbåt att vara tillgänglig om man vill besöka ön på eget ansvar efter guidningen.

Många platser har begränsade möjligheter till parkering, kanske får man återkomma till platsen om där redan är fullt. Ett tiotal platser i hela länet är medtagna i denna folder. Därför är det sannolikt ett projekt för hela året att besöka dessa och inte bara något för just arkeologidagen.

Alla platser är markerade i de kommunvisa kartor som finns längre fram i dokumentet. Här syns också den gamla landsvägens sträckning från 1700-talet. Dessa är med för att man ska kunna välja en äldre vägsträckning, med cykel, bil eller till fots, som ofta passerar intressanta kulturmiljöer och fina kulturlandskap, inte bara dem vi tipsar om här. Halland innehåller närmare 20 000 forn- och kulturlämningar, de vi tipsar om här är bara ett litet urval.

Man kan ladda ner och ta med sig dokumentet och/eller skriva ut valda delar. Man kan även läsa mer om fornlämningarna och få vägvisning genom Kulturmiljöregistrets kartapplikation Fornsök: Fornsök (raa.se). Därför har vi lagt till platsernas fornlämningsnummer om sådana finns.

Vi vill också påminna om allemansrätten när man är ute i landskapet, att parkera klokt på där för avsedda platser och att vara aktsamma om vårt vackra kulturlandskap. Tänk på att vissa platser kan ligga nära bebyggelse. Visa alltid god hänsyn. Tänk också på att följa Folkhälsomyndighetens råd och anvisningar gällande Covid-19.

Inledningsvis i rapporten vill vi passa på tillfället att berätta lite mer om Hallands medeltida historia, därefter kommer de kommunvisa kartorna med förslag på medeltida besöksmål, samt mycket korta beskrivningar av dessa.

Vi önskar er en skön arkeologidag 2021 och många härliga utflykter under året.

Länsstyrelsen i Halland, Region Halland samt Hallands Länsmuseer

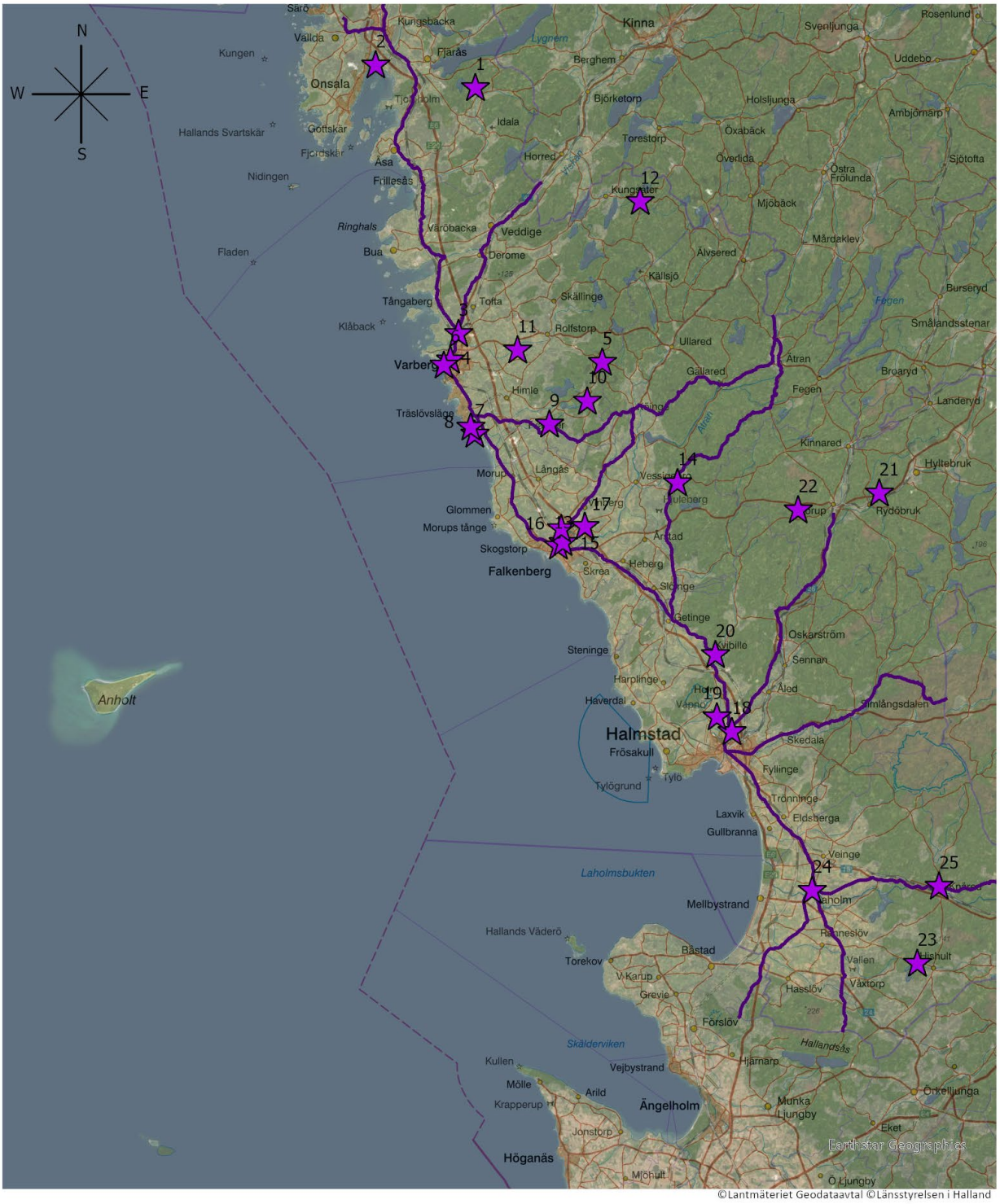

Teckenförklaring

Medeltida besöksmål

Historisk landsväg 1700-tal

0 5 000 10 000 20 000 Meter

Innehållsförteckning

Guidningar på arkeologidagen **6**

Hallands medeltida historia **8**

Bylandskapets tid 8

Den agrara krisen under 1300-talet 8

Östdanska riket och de svensk-danska krigen 9

Handelsplatser och städer 9

Kyrkor och kloster 10

Litteratur 10

Medeltida besöksmål i Kungsbacka kommun **12**

Medeltida besöksmål i Varbergs kommun **15**

Medeltida besöksmål i Falkenbergs kommun **28**

Medeltida besöksmål i Halmstad kommun **34**

Medeltida besöksmål i Hylte kommun **38**

Medeltida besöksmål i Laholms kommun **41**

Halländska kyrkor med medeltida spår **45**

Runstenar i halländska kyrkor **52**

Guidningar på arkeologidagen

Hunehals borg, Kungsbacka kommun.
I samverkan med föreningen Hunehalsborgs vänner. Visning av pågående forskningsgrävning vid den medeltida borgen kl. 11-12. Samling vid parkeringen kl. 11.00. Guide: Anders Håkansson, Kulturmiljö Halland, Hallands Kulturhistoriska Museum. Vissa sträckor kan vara svåra om man har med exempelvis barnvagn eller rullator.

Kontakt: Anders Håkansson; 070-604 39 76

Ny Varberg, Varbergs kommun
Sker i samverkan med Himleåns dag. Där Himleån och Munkån rinner samman låg Ny Varberg mellan 1400- och 1600- talet. Kom till platsen och hör historien om Varberg, handeln, krigen och klostren. Tider: Fortlöpande guidning mellan kl 10-16. Parkering: Platsen ligger vid väg 41. Vid rondellen mot Trönninge, tag en liten väg mot söder ca 100 öster om rondellen. Barnvagns- och rullstolsvänligt.
Himleådagen (hembygd.se)

Kontakt: Lena Berglund; 010-224 32 11

Sjönevads borg
Guidning av borgen sker mellan kl 14- 15.30. Samling kl 14 vid badstranden öster om ön (se bild i häftet). Guidningen sker från land av Anderas Johansson, Intendent och arkeolog på Hallands Konstmuseum. Det finns även möjlighet att på eget ansvar låna eller hyra kanot eller båt för en tur till borgen efteråt. Tag gärna med flytväst om ni önskar besöka ön, och givetvis matsäck.

Kontakt: Andreas Johansson; 073-414 71 03

Stadsvandring i Falkenberg
Falkenbergs medeltid – Går den att se, och vad skall vi använda den till? Ett vandrande samtal mellan museipedagog Anna-Katharina Detert på Rian och intendent Johan Dahnberg, Hallands Konstmuseum. Ett samarbete mellan Rian och Hallands Konstmuseum. Samling vid Rian klockan 11, varar ca 2 timmar. Barnvagns- och rullstolsvänligt

Kontakt: Johan Dahnberg; 035-16 23 16

Ivås medeltida landskap, Hylte kommun
Landskapshistorisk vandring i Ivås i samverkan med Kula AB. Klockan 13:00. Följ med på en guidad tur i det spännande odlingslandskapet med historisk-geografen Pär Connelid. Vandringen varar cirka två timmar i ganska lätt (om än något sluttande!) terräng och lär oss tolka landskapets ”årsringar”. Ta med fika. Vandringen går delvis utanför stigar och är ej lämplig för exempelvis barnvagn eller rullstol.

Kontakt: Pär Connelid; 070-200 07 78

Hallands medeltida historia

Bylandskapets tid

Under järnålder (500 f Kr – 1050 e Kr) blev klimatet fuktigare och kallare och delvis som en följd av det förändrades boskapsskötsel och åkerbruk. Djuren måste stallas över vintern, vilket krävde stora fodermängder. Lövtäkt förekom tidigare men vid denna tid började man även att skörda gräs med skära och senare med lie. Tillgång till stallgödsel gjorde att man nu kunde ha fasta, gödslade åkrar som odlades år efter år.

De nya brukningsformerna med en mer fastlåst markanvändning gav efterhand nya levnadsmönster och en alltmer fast bosättning. Ungefär samtidigt med kristnandet vid järnålderns slut, växte de medeltida byarna fram, och bylandskapets tid inleddes, (även om ensamgårdar också fanns på många ställen).

Under bylandskapets tid kom landskapet att delas upp i inägomark och utmark. Närmast bebyggelsen låg inägomarkens åkrar och ängar. De omgavs av en hägnad som höll boskapen utestängd innan säd och hö hade bärgats. Redan under tidig medeltid planerades landskapet och åkrarna delades in i långsmala tegar. Många av dessa har bevarats och syns fortfarande ute i landskapet. Åkrarna avgränsas ofta av terrasskanter och jordvallar med sten. Vanligtvis är de bevarade i anslutning till de moderna åkrarna, där de ”sticker ut” från dessa. De ännu äldre åkrarna i form av röjningsröseområden finns ofta bevarade även på utmark.

Från gårdarna i byn leddes betesdjuren längs en eller flera fägator till utmarken som var den gemensamma betesmarken. I Halland låg ofta bebyggelsen i anslutning till utmarken varför behovet av långa fägator inte var så stort. På utmarken vallades boskapen eller strövade fritt på vidsträckta skogar, ljunghedar och myrar. I vissa trakter fanns även slåtterängar (utängar) på utmarken. Skogarna dominerades av lövträd (bok, ek och björk) och tall. Granen fanns endast i de östra gränsbygderna. De första faktiska uppgifterna som tyder på att Hallands landskap var uppdelat i en mer öppen slättbygd i väster och skogsbygd i öster är från 1500-talet. Halland var då en viktig leverantör av virke inom det danska riket.

Den agrara krisen under 1300-talet

Byarna förblev de centrala enheterna i bygderna från slutet av järnålder och ända fram till 1800-talets omvälvningar, samtidigt som Hallands större städer kommer att etableras och utvecklas under denna period. Under denna långa tidsperiod inträffar flera skeenden som har stor betydelse för landskapets utveckling. Ett viktigt exempel är medeltidens agrarkris, med bland annat digerdöden, som ledde till många ödegårdar och ödemarker i landskapet. Dessa ödemarker kom senare att åter nyttjas, inte minst under de senare torpetableringarna. Som ett resultat av bland annat den stora befolkningsminskningen efter digerdödens härjningar kom man att satsa mer på animalieproduktion. Nya gårdar kom därför under senmedeltid och framåt att anläggas i kanten mellan utmark och inägor så att man hade närmare till

betesmarkerna. Detta har skapat ett bebyggelsemönster där många byar inte är samlade i en koncentrerad bykärna utan snarare ligger utdragna längs hägnadsgränserna mellan inägor och utmark. Detta kallas för hägnadslag. Flera byar kan ingå i samma hägnadslag.

I kulturreservatets Äskhults by i Kungsbacka kommun kan man dock uppleva en mer samlad bykärna och tillsammans med den ett landskap präglat av bylandskapets typiska organisation med utmarker och inägor, åker och äng.

Östdanska riket och de svensk-danska krigen

Det var också under medeltid som Halland under perioder tillhörde det danska riket, och tillsammans med Skåne och Blekinge, utgjorde det så kallade Östdanska riket. Halland var danskt fram till 1286. Därefter bytte Halland rike och nya svenska, danska och norska makthavare flera gånger, innan kung Magnus Eriksson bildade sitt stora rike Sverige-Norge under perioden 1332-1356. Perioden 1356-1366 innebar sedan en rörig kamp mellan Magnus Eriksson och hans efterträdare, men perioden därefter tillhörde Halland åter Danmark fram till 1645. Från den perioden finns flera befästningar och platser i landskapet som hänger samman med de svensk-danska krigen som härjade från 1560-talet till och med början på 1700-talet. Halland blev dock en svensk provins i samband med freden i Brömsebro 1645. Flera av besöksmålen har sitt ursprung i dessa orostider, exempelvis borgar och försvarsanläggningar, och inte minst Hallands kulturhistoriska museum som har sitt säte i Varbergs fästning.

Handelsplatser och städer

I alla tider har hav och floder varit centrala för kommunikation och handel. I Halland är det särskilt tydligt med förekomsten av medeltida stadsbildningar längs kusten vid varje större åmynning. Lagan, Nissan, Ätran och Viskan fungerade alla som portar in i landskapet från havet och utgjorde samtidigt viktiga förbindelsevägar vidare in i Småland och Västergötland. Det är också längs vattendragen som det finns knutpunkter från äldre tider. Varje medeltida stad var sprungen ur ett äldre landskap med handelsplatser som hade långväga kontakter. Under vikingatiden benämndes marknads- och handelsplatser *köpingar* eller *köpstäder* och några av dessa ortnamn finns bevarade än idag. Längs med den halländska kusten syns fler spår efter vikingatida och tidigmedeltida handels- eller marknadsplatser. Särskild dignitet hade *Köpinge* utanför Laholm, med ett fyndrikt material från en marknads- och handelsplats i ett strandnära läge för omlastning vid Lagan. Andra handelsplatser var *Köpstaden* på Onsalahalvön, *Aranäs* vid Viskans åmynning, *Getakärr* i Varberg, *Gamla Köpstad* vid Lerjan i Galtabäck och ett köptorp som legat vid Ätran. Även vid Nissan fanns en vikingatida handelsplats som senare fick stadsstatus och namnet Halmstad.

Under perioden 1300 fram till reformationen på 1500-talet fanns det totalt nio städer i Halland, från söder räknat Laholm, Halmstad-Övraby, Halmstad-Broktorp, Gamla Falkenberg, Nya Falkenberg, Getakärr-Varberg, Ny Varberg, Kungsbacka och Gåsekil. Flera av dessa existerade delvis parallellt, andra flyttade från en plats till en annan, och

endast ett fåtal låg kvar på samma ställe. Förekomsten av dubbelstäder var speciellt vanlig i den halländska delen av det danska riket, men stadsförflyttningar förekom även i andra delar. Halland var från slutet av 1200-talet fram till 1300-talets mitt stundtals delat i två län, vilket medförde att det kungliga inflytandet minskade. Detta gav möjligheter för andra aktörer att skaffa sig politisk och ekonomisk makt, en situation som delvis kom att påverka stadsutvecklingen under följande århundraden.

Kyrkor och kloster

Kontakter fanns sannolikt mellan det västsvenska området och den kristna kyrkan redan under 600–700-talen. En mer organiserad kristen mission skedde under 900–1000-talen. Stift, eller biskopsdömen, etablerades under 1000-talets senare hälft som ett resultat av det. Halland kom då att tillhöra Lunds stift. Det är oklart när sockenindelningen skedde men man tror att det skedde under 1100-talet. De flesta medeltida sockenkyrkorna byggdes redan under tidig medeltid i sten. Merparten har därefter byggts om under 1600-, 1700- och 1800-talen och endast en liten del har kvar sin medeltida prägel.

Halland hade under medeltiden endast ett landsbygdskloster, Ås kloster, beläget vid Viskans utlopp i Klosterfjorden. Förutom detta fanns det också tre tiggarmunkskonvent i städerna: ett vardera av dominikan- och franciskanorden i Halmstad, samt ett tillhörande karmelitorden i Ny Varberg. Samtliga anläggningar var manskloster, och alla upphörde att fungera som kloster vid reformationen.

Cistercienserklostret i Ås var Hallands första kloster. Det grundades kring 1194, antagligen av abboten Gaufred i Sorø, på initiativ av ärkebiskop Absalon (Skogsberg 2005). Munkar skickades hit från Sorö för att uppföra byggnader och klostret gynnades av både biskop Valdemar och kungen Valdemar Sejr. Klostret var betydande under medeltiden och ägde som mest 200-300 gårdar. Här lät kung Magnus Eriksson och drottning Blanka begrava ”sina små barn” som dog i späd ålder vid 1300-talets mitt. Kungaparet skänkte också Årnäs gård belägen i samma socken. Efter reformationen bröts klostret successivt ner och under senare delen av 1500-talet och förra delen av 1600-talet fördes sten och kalk till Varbergs fästning och användes som byggnadsmaterial.

Litteratur

Om du vill förkovra dig mer om Hallands medeltid kan följande rekommenderas:

Nilsson, Ing-Marie. 2009. *Mellan makten och himmelriket : perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Department of Archaeology and Ancient History, Lund University. (Lund Studies in Historical Archaeology). Tillgänglig: Mellan makten och himmelriket : perspektiv på Hallands medeltida kyrkor. - Lunds universitet

Håkansson, Anders. 2017. *Bebyggelsehierarkier och bylandskap : Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv.* Department of Archaeology and

Ancient History, Lund University. (Lund Studies in Historical Archaeology). Tillgänglig: Bebyggelsehierarkier och bylandskap : Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv | Lunds universitet

Dahlbom, Mats & Skoglund, Peter. 2011. *Falkenberg i dansk Medeltid*. Falkenberg

Rosén, Christina. 2004. *Stadsbor och bönder : materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal.* Skrifter. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar. Stadsbor och bönder : materiell kultur och social status i Halland från medeltid till 1700-tal (diva-portal.org)

Nicklasson, Påvel (ed.) 2005. *Medeltid i Ätradalen : en resa i fyra etapper.* Lund studies in medieval archaeology, vol. 37, vol. 37, Almqvist & Wiksell International.

Medeltida besöksmål i Kungsbacka kommun

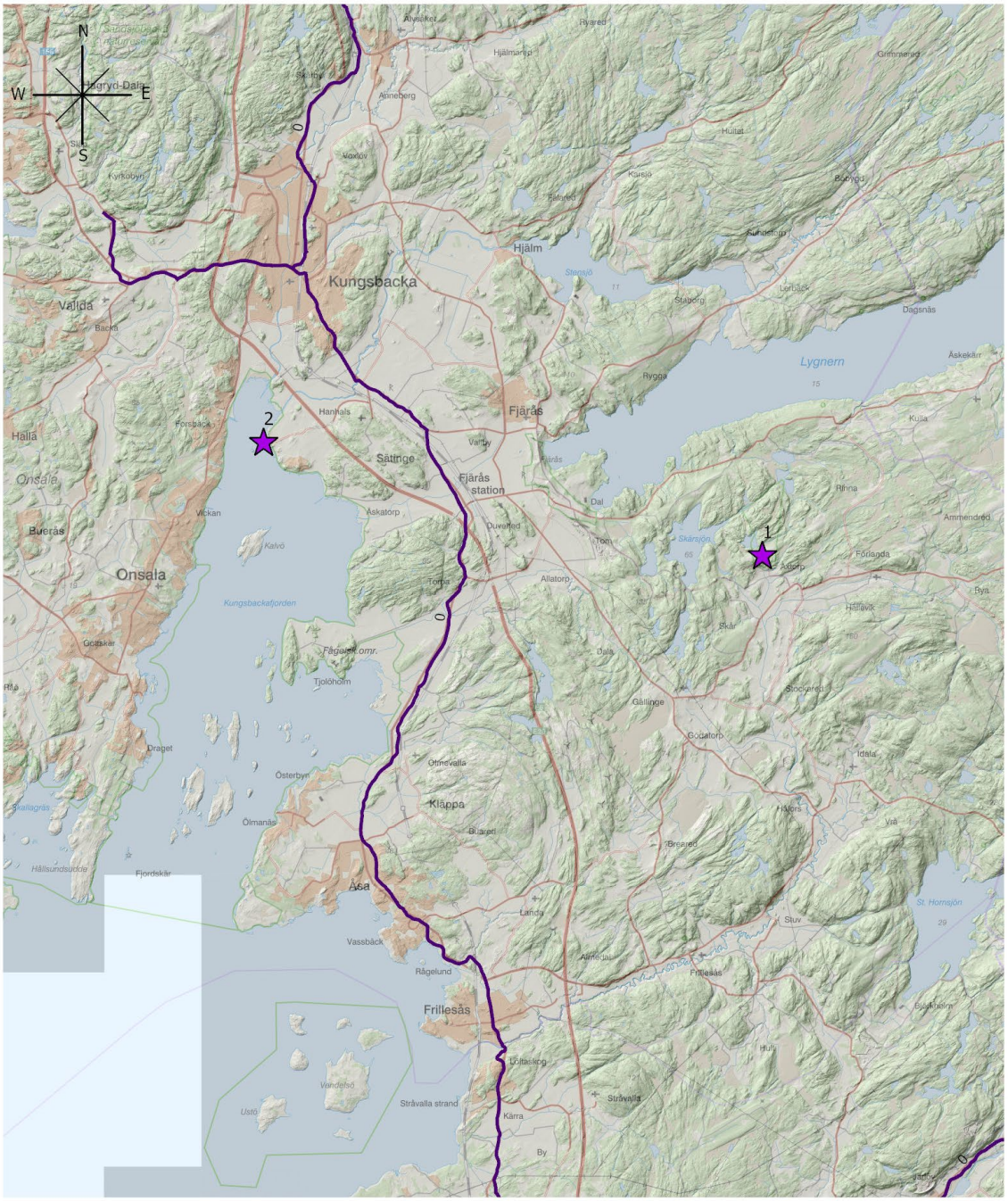

1. Äskhults by

Äskhults by är unik i sitt slag genom att den ålderdomliga bebyggelsen aldrig flyttades ut från bykärnan i samband med 1800-talets skifte. Den täta bebyggelsen runt bytorget har en tydligt 1700-talskaraktär vilken förstärks av omgivande landskap med allmogeåkrar, kålgårdar (kökträdgårdar) och hamlade träd. Sedan reservatet bildades har ett omfattande restaureringsarbete pågått i reservatet. Åkrar har plöjts upp, träd har nyhamlats, kålgårdar har återskapats och en del av den beskogade utmarken har avverkats och en ljunghed återskapats.

I reservatet kan man uppleva ett kulturlandskap i sin helhet så som det såg ut och fungerade före den agrara revolutionen - och till viss del kan man också få en upplevelse av hur kulturlandskapet fungerade och upplevdes under medeltid med inägor och utmark.

Läs mer på länsstyrelsens hemsida:
https://www.lansstyrelsen.se/halland/besoksmal/naturreservat/kungsbacka/askhult.html eller på kommunens informationssida **https://www.askhultsby.se/sv/**

Drönarbild över Äskhults by. Foto Pär Connelid.

2. Hunehals borg

Fornlämningsnummer: L1997:4707

Hunehals borg tillskrivs greve Jakob Nielsen, som var greve av norra Halland och verksam under 1200-talets slut och 1300-talets början. Han beskrivs som byggherre för Varbergs slott och borgen på Hanhalsholme, som får betraktas som norra Hallands viktigaste befästningar under medeltiden. Borgen var byggd som en näsborg eller höjdborg vilket var vanligt under 1200-talet. De var belägna på uddar och holmar. Hunehals borg var uppförd i sten och tegel och uppdelad i en starkare befäst del med borggård och stentorn på bergets krön, samt en nedre förborg med ekonomibyggnader. Borgen var i bruk i cirka 100 år innan den försvann i historien. Ett flertal utgrävningar har gjorts, den senaste år 2016.

Läs mer**:** **https://www.hunehals.se/**

Det finns idag en självguidande kulturstig genom borgområdet med skyltar som berättar om de olika delar av borgen.

På arkeologidagen kommer guidning ske på platsen, där det också pågår forsknings-utgrävningar vid tillfället.

Foto från en av utgrävningarna på Hunehals borg. Foto Anders Håkansson.

Medeltida besöksmål i Varbergs kommun

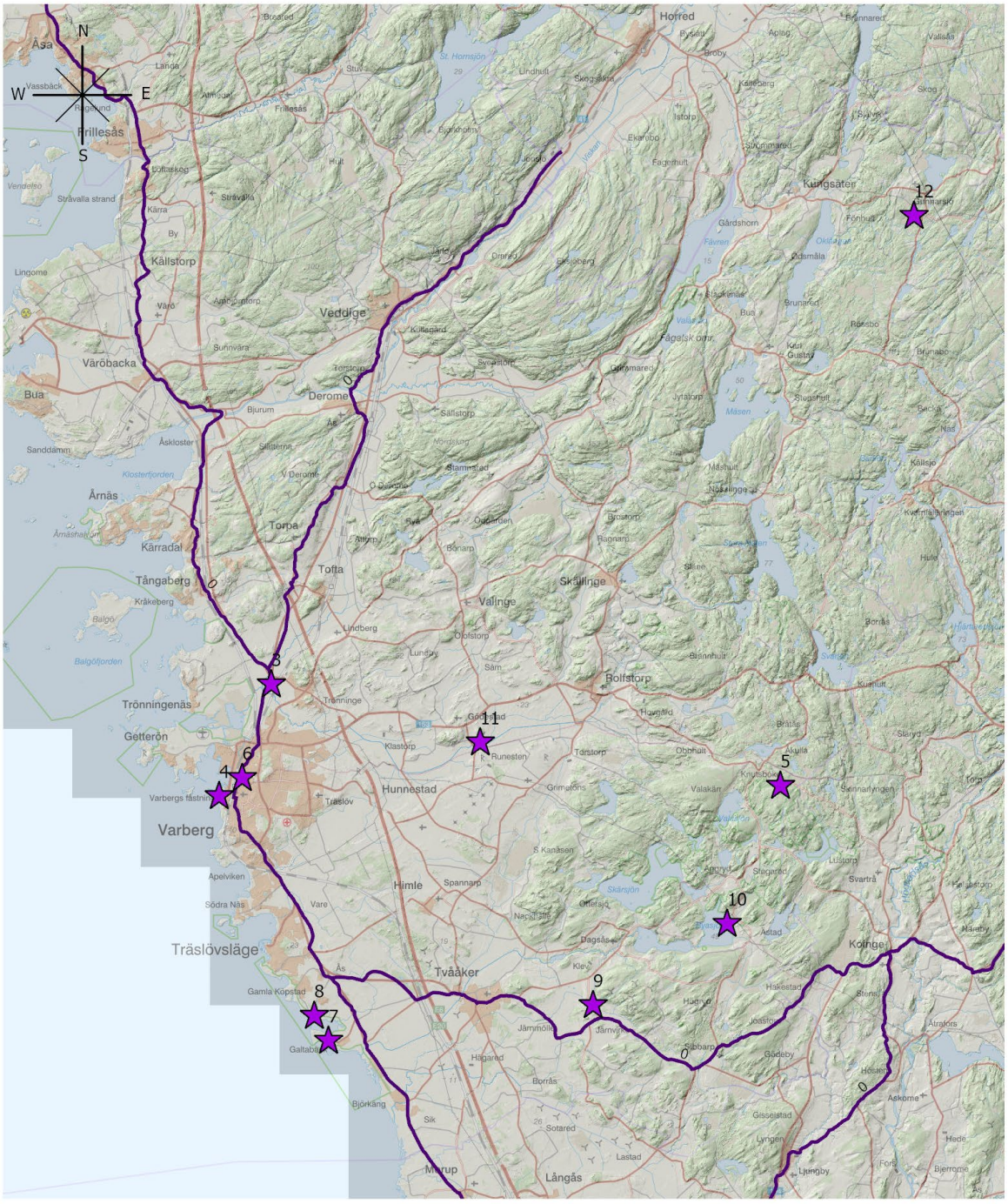

©Lantmäteriet Geodataavtal ©Länsstyrelsen i Halland

Teckenförklaring

- Medeltida besöksmål
- Historisk landsväg 1700-tal

3. Ny Varberg

Fornlämningsnummer: L1997:7267

Parkering till fornlämnings-området finns nära rondellen strax norr om området. En stig leder fram till området.

”Ny by” kallas staden på 1700-talet och beskrivs som en liten befäst stad med vallgrav omkring. Himleån och Munkån utgör del av befästningen och det finns en yttre och en inre vall med vatten emellan.

Stadsplanen är rund med ett rutnät som formas av de uppskattningsvis 50-talet kringbyggda stadsgårdarna. Inom staden finns Lindhovs kungsgård, en stadskyrka och klostret. Landsvägen går över bro norrifrån vid parkeringen och passerar stadskyrkan och kungsgården och ut i söder över Lindhovsbron. (ungefär likt infarten till Varberg idag). Norr om Lindhovs gård i Ny Varbergs kyrka undersöktes en stor mängd gravar 1936 av Albert Sandklef.

Drönarbild som visar klosterruinens utsträckning i Ny Varberg. Foto Pär Connelid.

Den nya staden omnämns första gången 1443 och 1462 byggdes Karmeliterklostret enligt källorna. Men kungsgården Lindhov omnämns redan i mitten av 1200-talet i kung Valdemars jordebok. Den gamla staden/byn var låg vid Getakärrskyrkan från före 1343 till 1578. Inom Ny bys vallar bedrevs oxhandel och de konkurrerade ut Getakärrsbornas handel med Hansan. Hamn fanns i ån utåt havet och handel bedrevs även med Sverige. Vid de arkeologiska undersökningarna i början av 1980-talet inför vägbygget återfanns det som ger oss möjlighet till kunskap om livet i staden. Husen de bodde var troligen skiftesverkshus med tegelplattor på golvet. På bordet hade en del stengodsbägare från Siegburg i Tyskland eller passglas till ädlare drycker. Tallrikar i fajans med målade dekorer och trefotsgrytor att tillaga maten i hade de, enligt undersökningarna.

Gatorna var stenlagda och brunnarna var kvadratiska i skiftesverkskonstruktion. Det fanns en glasmästare som tillverkade fönsterglas. Dessutom har järnslagg hittats, en smedja bör ha funnits. Många fynd hittades i till exempel brunnarna, keramikskärvor, glasbitar och en stor mängd djurben (1 ton) som visar vad kosten bestod av.

Staden kan kallas oxhandelsstaden och oxar köptes från Sverige, slaktades i Nybyn och saltades in före köttet exporterades till Tyskland, till exempel Stralsund. Det exporterades även vax, talg och djurhudar. Importen bestod av fisk som skickades norrut i Sverige. Bland benfynden fanns 12 fågelarter, 16 fiskarter, kräftdjur och mollusker. Nötboskap var vanlig men invånarna själva hade får, get, svin, höns och gäss. Kalkonben från Spanien är ett långväga fynd, kanske klosterföda. Där fanns även en kakelugn som tecken på mer rikedom än övriga staden. Vilt var sällsynt som föda i staden enligt benfynden.

Staden skövlades under Kalmarkriget 1611-13 och invånarna flyttade(s) efter kungabeslut till Platsarna. Ett tryggare läge invid fästningen.

På arkeologidagen kommer en guidning av Länsstyrelsen att ske i området i samband med Himleådagen.

4. Varbergs fästning

Varbergs fästning är en viktig symbol för Hallands historia. Varbergs borg byggdes omkring år 1290 på det gamla vårdkaseberget. På medeltiden bestod borgen bara av husen runt borggården längst uppe på klippan, men byggnaderna var storslagna.

Varberg var en av kungens många borgar. Den svenska kungen Magnus Eriksson (ca 1332-1365) och de danska regenterna Margareta (ca 1390) och Christian IV (ca 1610) är bland de kungligheter som besökt Varberg. Under den sista danska tiden utbröt flera krig mellan Sverige och Danmark om Halland. Danskarna byggde efter detta 1588-1618 om borgen till en fästning med stora stenklädda jordvallar.

1830 upphörde Varbergs fästning att vara en försvarsanläggning. Istället tog man hit uppåt 500 fångar, som bland annat fick göra straffarbete i stenbrottet utanför murarna.

Under 1900-talet flyttade länsmuseiverksamheten in och Hallands kulturhistoriska museum är idag inrymt i fästningen. Här visas utställningar om Hallands och fästningens historia, samt Bockstensmannen. Museet har en stor varierad visningsverksamhet av Varbergs fästning för allmänheten under sommaren och för bokade grupper året runt. I museets finns café och stor museibutik.

Varbergs fästning. Foto Charlotta Sandelin, Hallands kulturhistoriska museum

5. Bockstensmosse och Bockstensmannen

Fornlämningsnummer: L1997:9411

Bockstensmosse har givit namn till Sveriges mest kända mosslik, Bockstensmannen, som hittades i samband med torvupptagning 1936. Följ markerad stig och spänger från bilparkeringen, så kommer du fram till fyndplatsen. Fyndet är unikt då torvens humussyror har bevarat skelettet och håret samt en komplett medeltida mansdräkt daterad till mitten av 1300-talet. Bockstensmannen var pålad i mossen med tre pålar genom kroppen, enligt äldre folktro för att förhindra den döde att ”gå igen”.

I Hallands kulturhistoriska museum på Varbergs fästning visas Bockstensmannen och hans dräkt. Utställningen berättar fyndhistorien och om pågående forskning samt visar en rekonstruktion, hur Bockstensmannen troligen såg ut när han levde och filmer som levandegör fyndet.

Rekonstruktion av Bockstensmannen, av Hallands kulturhistoriska museum.

6. Getakärrs kyrkoruin

Fornlämningsnummer: L1996:4833

Vid besök i centrala Varberg bör man passa på att besöka den medeltida kyrkoruinen. Kyrkan låg i den äldsta delen av staden, kallad Getakärr, och var i bruk åren 1300-1578. Ruinen blev undersökt och restaurerad 1937-1938. Kyrkan hade ett rektangulärt långhus och kor samt i väster ett torn i jämnbredd med kyrkan. Kyrkan förlängdes på 1300-talet österut, och fick en tresidig koravslutning. Samtidigt tillkom även ett kapell eller vapenhus på

kyrkans södra sida samt en sakristia på korets norra sida. I slutet av medeltiden tillkom en större byggnad på kyrkans norra sida, ett förmodat helgeanshus. Kyrkan togs ur bruk när staden förlorat sina stadsprivilegier 1578.

Getakärrs kyrkoruin, foto Pär Connelid.

7. Galtabäck

Lerjan är en lagun söder om Varberg. Här påträffades Galtabäcksskeppen och här ligger också spåren efter Gamla Köpstad som enligt tradition är en handelsplats som ska utgöra en av Varbergs föregångare. Galtabäcks hamn ligger i södra delen av Lerjan medan Gamla Köpstad ligger i norra delen.

Flygbild från sydväst över Lerjan. Foto: Pär Connelid.

Vid dikesgrävning fann lantbrukaren Oswald Sjölander den 20 april 1928 ett skepp han tyckte föreföll ålderdomligt. Arkeolog tillkallades, var det ett romerskt, egyptiskt eller kanske ett vikingaskepp? Det togs träprover för C14- och dendrokronologisk datering av skeppsvraket i samband med förnyade undersökningar 1998. Då kunde skeppet dateras till slutet av 1100-talet. (Det skepp som är nr 2 ligger kvar på platsen och är lika gammalt.)

Vid utgrävningen 1928 frilades hela skeppet och det som fanns kvar var nederdelen av de ca 16 spanten på en intakt köl. Endast tre bord på ena sidan och tio på babordssidan fanns kvar. Kölen är 9-10 meter lång, borden är 30 cm breda och fästa i spanten med trädymlingar och hopfogade med järnnaglar. Nöthårsflätor tätar det klinkbyggda skrovet som är av ek från västkusten. De konserverade resterna av Galtabäcksskeppet finns i utställningen på Båtmuseet i Galtabäck. Båtvraket kan alltid ses genom stora fönster.

2004 började byggplanerna för en kopia av skeppet ta form. 2007 var det klart efter 60 000 timmars arbete och pryder sin plats i Varbergs hamn med vinterförvaring i Galtabäck.

Båtmuseet i Galtabäcks hamn | Hallands Kulturhistoriska Museum (museumhalland.se)

Foto från grävningen av Galtabäcksskeppet 1928.

8. Gamla Köpstad

Gamla Köpstad ligger norr om Lejran. Namnet Gamla Köpstad är känt sedan 1500-talet och syftar på de bondgårdar som funnits i området under lång tid. Köpstad var emellertid förr benämningen på en plats eller stad där det bedrevs handel. Ortnamnet Gamla Köpstad betyder helt enkelt ”den gamla handelsplatsen”.

Under 1900-talet gjordes flera försök att hitta den medeltida handelsplatsen, som har beskrivits som en föregångare till Varberg. Sommaren 2003 påträffades flera medeltida husgrunder och en hamnanläggning på Lerjans norra strand.

Lämningarna som undersöktes arkeologiskt åren 2003-2004 ligger i den vackra betesmarken strax söder om naturreservatets parkeringsplats. De utgörs av flera husgrunder och ett par brunnar. Husgrunderna framträder som låga, steninblandade jordvallar och ligger orienterade längs sluttningen ned mot Lerjan. Ett par av dem innehåller spismursrösen.

Fynden av Galtabäcksskeppen bidrog till att hålla liv i föreställningen om en övergiven hamn/handelsplats vid Gamla Köpstad. Traditionen har också fått näring genom en del fantasieggande uppgifter i skriftliga källor. Prosten Bexell lämnar i sin *Hallands historia och beskrifning* i början av 1800-talet följande livfulla beskrivning:

”Wid pass 5/8 mil söder ifrån nuwarande Warberg igenfinner forskaren Ruinerne efter det fordna Warberg wid Gamla Köpstad, wid en bondgård af sistnämde namn. Nära denne och wid pass 200 alnar ifrån hafsstranden ligga ännu de spridda fornlemningarne efter stadens äldsta bolstad…”

Med största sannolikt är det Bexells ”ruiner” som återupptäcktes 2003. Idag framträder husgrunderna inte lika tydligt som för 200 år sedan men de är ändå fullt synliga för ett otränat öga. Fynden från utgrävningarna 2003-2004 är unika och avslöjar att det är fråga om en plats med mycket speciell karaktär. Keramiken har utpräglat internationell prägel och är till stor del tillverkad i nordvästra Europa, bl a i England.

Vid övergivandet hade hamnen troligen grundats upp och handelsplatsen spelat ut sin roll. Det äldsta Varberg tillkom i slutet av 1200-talet och handeln koncentrerades dit. Kanske ersattes husen nere vid Lerjan redan under 1300-talet av en vanlig bondbebyggelse. I början av 1400-talet grävdes i alla fall en ny brunn, så en bit in på detta århundrade bör någon form av bebyggelse ha funnits kvar. Brunnen hittades vid utgrävningen 2004 och är mycket välbevarad. Vid ett besök på platsen är det bara att lyfta på locket och titta rakt ned i historien!

Området utgör idag del av naturreservatet Gamla Köpstad: Gamla Köpstad Södra | Länsstyrelsen Halland (lansstyrelsen.se)

Litteratur: Ett avgörande bidrag till belysning av det mytiska Gamla Köpstads existens | Gerdin | In Situ Archaeologica (gu.se)

9. Järnmöllan i Ugglehult, en vattendriven järnmölla från tidig medeltid

Fornlämningsnummer L1997:9298

Här ute i bokskogen fanns det under tidig medeltid rester av ädellövskog med ek, alm, lind som skattats vid framställningen av träkol till järnframställningsugnarna i området. Mest var det nog ljunghed kvar, så utsikten mot havet dominerade här vid Sandabäcken. Den forsar från bron/dammvallen ner mot de två rännorna som försåg kvarnens vattenhjul med vatten. Kanske har kraften använts för blåsbälgar till ugnar och även en hammare som bearbetat järnskållan efter smältningen av malmen i ugnen upp till en temperatur om 1150’C. Men fällstenar finns också i närheten för bearbetning av järnet.

Från 500 f Kr har järn framställts i Sverige. Här i Ugglehult är det en teknisk utveckling av processen med användandet av vattenkraft. I ett donationsbrev skrivet av biskop Absalon i Roskilde till Sorö kloster år 1197 omnämns ”en vattendriven järnkvarn ”. Det var dock de lokala bönderna som verkar ha drivit järnmöllan. Slaggvarpen är enorm, 200 x 30 meter och 1,5 meter stor. Slaggresterna i förhållande till färdigt järn är i vikt 100/30. En väldigt tidig och unik anläggning daterad till sent 1100-tal.

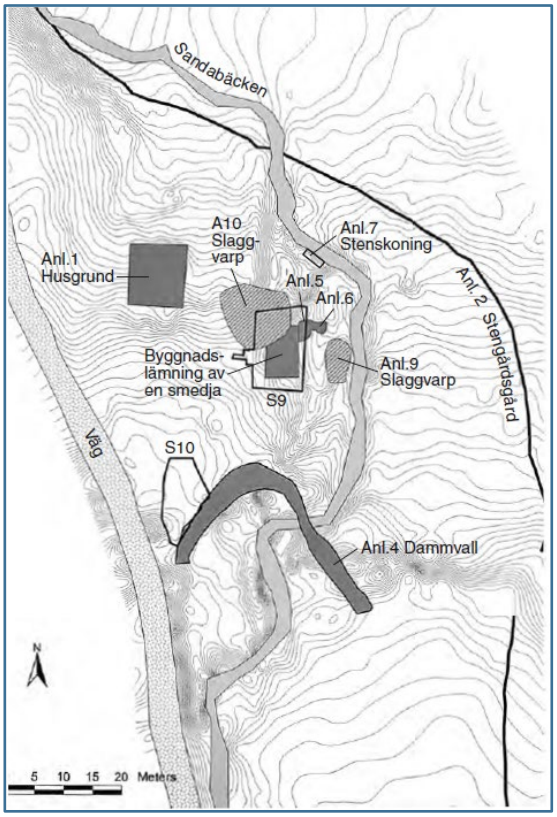

Ritning över Ugglehult, ur: Strömberg, B. (2004). Arkeologiska undersökningar av järnhanterings-platser i Tvåkersområdet. Hikuin, 31.

10. Truedsholm,

Fornlämningsnummer L1997:9140

På en smal landtunga ut i Byasjön i Sibbarp ligger spåren efter en befäst storgård. Längst ut på udden finns flera synliga husgrunder. Placeringen av bebyggelsen på en markerad udde i sjön talar starkt för att det rör sig om en storgård av något slag. Bebyggelsen på Truedsholm kan ha tillkommit redan under medeltid. Husgrunderna som syns på platsen har dock daterats till 15-1600-tal, men man misstänker att det finns äldre spår under dessa.

Truedsholm ligger i naturreservatet Skogsbo i Åkullaområdet.

Skogsbo | Länsstyrelsen Halland (lansstyrelsen.se)

Drönarbild över Truedsholm. Foto: Pär Connelid

11. Gödestad kyrkoruin, Gödestad

Fornlämningsnummer: L1997:4822 samt L1997:4823

Strax sydost om Gödestad, på en liten höjd med utsikt över åkrarna ligger ruinen efter Gödestads gamla kyrka. Kyrkan byggdes troligen på 1300-talet men kan vara ännu äldre eller ha föregåtts av en äldre träkyrka på samma plats. Kyrkan var byggd i romansk stil, vilket var den vanligaste stilen att bygga kyrkor i under tidig medeltid. Den romanska strömningen kom från Europa från 1000-talet och ett par hundra år framåt.

Ungefär 100 personer fick plats i det rektangulära långhuset, utan särskilt kor eller absid, som utgjorde kyrkobyggnaden. Målningar från gamla testamentet prydde det välvda taket i trä. Utanför kyrkan fanns även en klockstapel.

I Jacob Richardsons beskrivning över Halland från 1752 nämns kyrkan med en mening: ”Thes kyrkia är af Sten med en stor härads klåcka.”

I slutet av 1800-talet påbörjades bygget av en ny kyrka i Gödestad. Inventarierna från den medeltida kyrkan såldes på auktion år 1874 och kyrkan övergavs till slut år 1897 när den nya kyrkan togs i bruk. Då beslutades det även att den skulle rivas, men kyrkan var mycket

bastant byggd varvid man gav upp rivningsarbetet och lämnade kyrkoruinen som den var. Drygt 30 år senare, år 1934, konserverades ruinen och blev sedermera kulturminnesförklarad. Idag ansvarar Gödestads hembygdsförening för underhåll och skötsel av kyrkogården.

Platsen passar perfekt för en stunds avkoppling med picknickkorgen. I och omkring ruinen finns flera informationsskyltar som berättar om kyrkan och dess forna inventarier.

Gödestads kyrkoruin, foto: Johanna Petersson.

12. Höge bro

Fornlämningsnummer:
1997:5052

Höge bro är en bro med hög ålder och märklig konstruktion i en naturskön ravin. I området finns en vandringsslinga med många fina besöksmål.

Platsen passar perfekt för en picknick. Informationsskylt finns på platsen och även ett vindskydd med grillplats.

Höge bro efter restaurering 2014. Foto Pär Connelid.

Medeltida besöksmål i Falkenbergs kommun

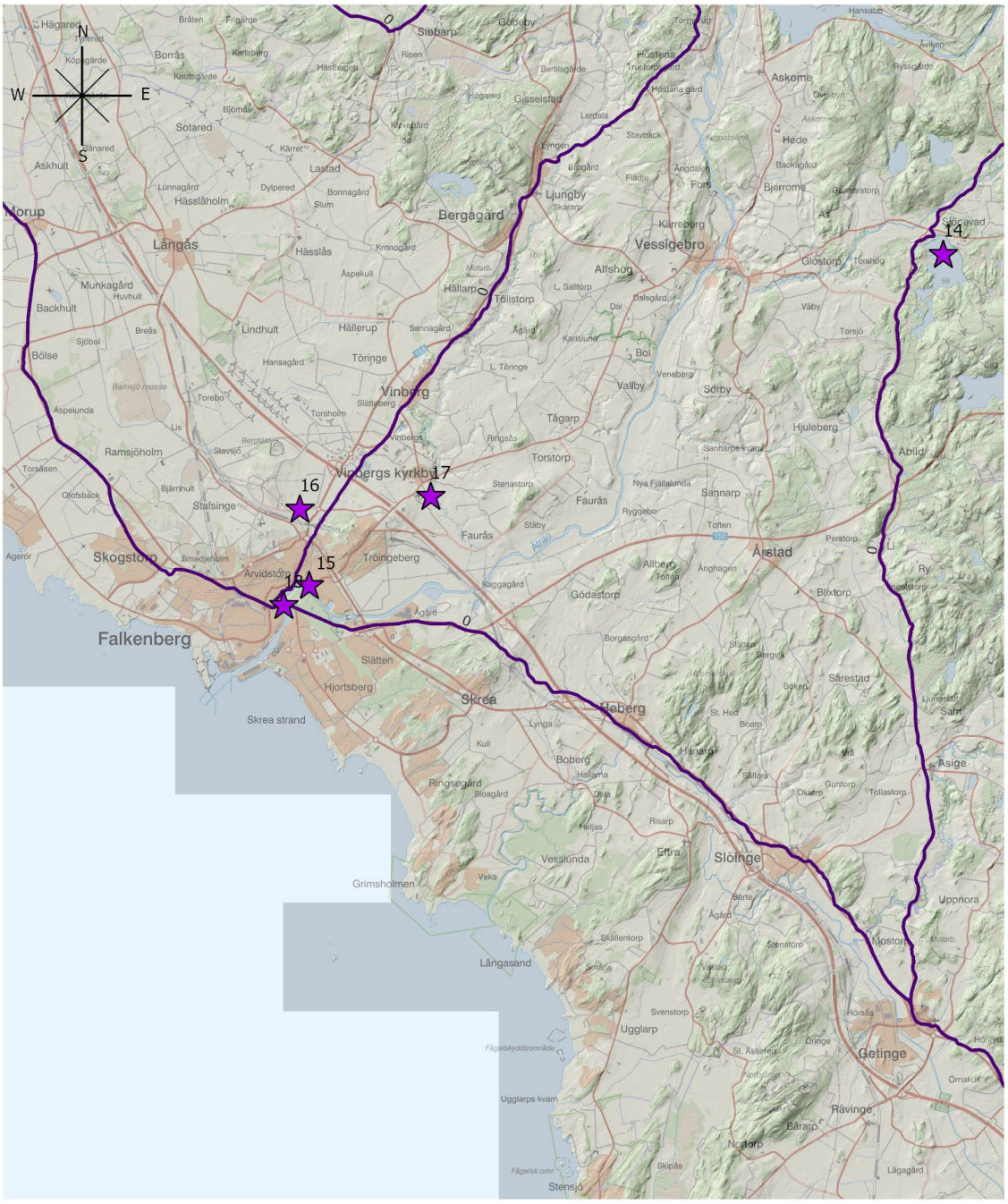
N
W
E
S
14
15
16
17
Falkenberg
Vinbergs kyrkby
Skogstorp
Årstad
Vessigebro
Getinge
Slöinge
Heberg
Skrea
Bergagård
Ljungby
Vinberg
Ramsjöholm
Långås
Morup
Grimsholmen
Långasand
Skrea strand
Ugglarp
Ugglarps kvarn
Stensjö
Ävrid
Ås
Ås
Ås

13. Falkenbergs borg

Fornlämningsnummer: L1997:2181

Vid Tullbrons östra fäste finns ruinerna efter en försvarsborg. Den byggdes mot slutet av 1200-talet, vid åns sista fors mot västerhavet. Borgen var länge den danska kungamaktens utpost mot norr. Den anfölls flera gånger och ödelades i samband med Engelbrektsupproret 1434.

I samband med att Tullbron byggdes på 1700-talet tog man sten från borgen. Senare, i slutet av 1800-talet, drogs järnvägen rakt över borgen. Det som idag kvarstår av borgen är källaren till ett fyrkantigt befästningstorn.

På arkeologidagen kommer en guidning att ske av det medeltida Falkenberg. Samling vid Rian klockan 11.

14. Sjönevadsborg

Fornlämningsnummer: L1996:4200

Sjönevad i Ätradalen, längs den gamla landsvägen, är ett vackert besöksmål med fina kulturmiljöer. I Sjönevadssjön söder om området finns en liten ö, med tydliga rester efter en medeltida borg; **Sjönevadsborg**. För att besöka borgen krävs dock tillgång till en liten båt eller möjligen en SUP. Detta är således ett besöksmål för den äventyrlige och sker förstås på egen risk.

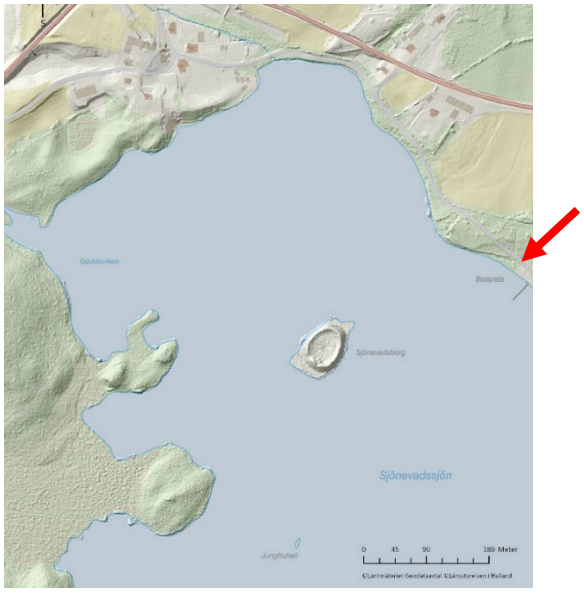

Karta med terrängskuggning som visar Sjönevads borg i Sjönevadssjön. Pilen anger samlingsplatsen för guidningen på arkeologidagen.

Sjönevads borg är en liten kungaborg ligger på ön i Sjönevadssjön, ett märkligt läge långt från de medeltida vägarna. Alla andra borgar i länet ligger vid kusten eller vid åarna. Denna är kanske den allra äldsta i Halland, byggd i slutet av 1100-talet enligt arkeologiska undersökningar år 2002-2003. En anledning till att den byggdes kanske var i samband med ett fälttåg som utgick från kungalevet Faurås år 1152-53 och omtalas i Knytlingasagan. Det var norsken Sigurd Jorsalfar som ledde ett korståg från Norge och hade Småland som mål. Kanhända anlades Sjönevadsborg av dem för att ha ett säkert och tryggt stopp på väg mot målet? I kung Valdemars jordebok omtalas den som enda borg i Halland och måste då vara äldre än 1200-talets mitt.

Borgen är 85x50 meter stor och upp till 5 meter hög. Vallarna är mäktiga, minst 20 meter breda och 3-5 meter höga, anlagda av torv och mindre packad sten. Fynden kommer främst från förborgens lilla byggnad där svartgods, rödgods, brända ben, järnnitar, järneggdelar, en hästsko, spikar och järnslagg hittades. Även ugnsrester och en härd sågs spåren av. Förborgen är ca 3x5 meter stor, med syllstenar och en vall som har haft en palissad av trä och dessutom en vallgrav som förstärkte försvaret av huvudborgen. På den NÖ stranden finns spåren av stenrensning som bildar två pirar, en båtlänning, kausa på halländska, för att lägga till med båten. Vid badplatsen på fastlandet finns lämningar efter en landningsplats. Enligt undersökningarna användes borgen mycket kort tid, kanske bara ett år. Den hade nog ett större syfte med tanke på den mäktiga konstruktionen. Det är dock inga spår av byggnader inom huvudborgen. Varför blev den inte färdigbyggd?

Läs mer i Påvel Niklasons *Medeltid i Ätradalen – en resa i fyra etapper* (2005).

På arkeologidagen kommer en guidning att ske av Sjönevadsborg. Samling kl 14 vid badplatsen (se karta).

15. Kyrkoruinen S:t Gertrud

Fornlämningsnummer: L1997:1714 och L1997:2314

Kyrkan övergavs 1552 då staden Falkenberg flyttades. Efter det förföll kyrkan till en ruin. I början av 1900-talet fanns delar kvar av murar som höjde sig 1 meter över marknivå. Senare uppfördes en fastighet mitt över ruinen. Efter att denna flyttades undersöktes kyrkoruinen och kunde restaureras. S:t Gertruds kyrka var ganska stor och hade haft en fristående tornbyggnad i sten. Det senare var mycket ovanligt på medeltiden i Halland. Runt ruinen ligger en gammal kyrkogård. Bilden nedan är tagen i samband med utgrävningen.

Bild av kyrkoruinen S:t Gertrud, hämtad från Kulturmiljöbild, RAÄ. [Falkenberg, S:t Gertruds kyrkoruin - Kulturmiljöbild - Riksantikvarieämbetet (raa.se)]

Kyrkan övergavs 1552 då staden Falkenberg flyttades. Efter det förföll kyrkan till en ruin. I början av 1900-talet fanns delar kvar av murar som höjde sig 1 meter över marknivå. Senare uppfördes en fastighet mitt över ruinen. Efter att denna flyttades undersöktes kyrkoruinen och kunde restaureras. S:t Gertruds kyrka var ganska stor och hade haft en fristående tornbyggnad i sten. Det senare var mycket ovanligt på medeltiden i Halland. Runt ruinen ligger en gammal kyrkogård. Bilden nedan är tagen i samband med utgrävningen.

16. Ödekyrkogården i Stafsinge

Fornlämningsnummer: L1997:5414.

I Stafsinge, ca 800 m nordost om den nuvarande kyrkan ligger en ödekyrkogård med lämningarna efter en kyrka. Stafsinge gamla kyrka uppfördes troligen på 1100-talet. Den bestod av ett rektangulärt långhus med ett smalare rakt avslutat kor. Kyrkan revs år 1863 i samband med att den nuvarande kyrkan byggdes. Inventarier och byggnadsmaterial såldes på auktion. Några brädor har även återfunnits och sitter nu uppsatta som en tavla i den nya kyrkan.

Stafsinge ödekyrkogård. Foto: Per Wranning.

Inga ursprungliga ruiner av kyrkan är synliga utan kyrkans plats är utmärkt av en dubbel lagd stengrund som följer kyrkans konturer. På ödekyrkogården står flera gravstenar och gravhällar kvar. Kyrkan var helgad åt den norske helgonkungen St. Olof.

Vid ödekyrkogården finns en parkeringsficka du kan svänga in på från vägen. Den ligger vackert omgärdad av träd och har en fin utsikt över åkrarna.

17. Ödekyrkoruinen Vinberg

Fornlämningsnummer: L1996:494.

I Vinbergs kyrkby, strax bredvid den nuvarande kyrkan finns en ödekyrkogård där Vinbergs gamla kyrka stått. Av kyrkoruinen finns knappt några rester och en granhäck markerar istället var kyrkans murar stått. Kyrkan byggdes under tidig medeltid, kanske redan på 1100-talet. Den blev om- och tillbyggd fler gånger. Den nya kyrkan i vinberg byggdes på 1890-talet och runt år 1900 revs den medeltida kyrkan.

Vinbergs medeltida kyrka nämns i Jacob Richardsons beskrivning över Halland från år 1752: ”Winbergs Sokn har en wähl bygd kyrkia at Sten.”

Vinbergs kyrkoruin ligger i anslutning till den nya kyrkan, parkeringsplatser finns i närheten. Flera informationsskyltar finns på platsen.

Fotografi: Vinbergs kyrka, ID-nr T005555, fotograf Elsen H, CC BY-NC, Hallands Konstmuseum, digitaltmuseum.se

På bilden syns minnesstenen där altaret stod, häcken som visar var kyrkans murar stått, den gamla kyrkogårdsporten (som även syns på det gamla fotografiet) och i bakgrunden syns den nuvarande kyrkans torn titta upp. Foto: Per Wranning

Medeltida besöksmål i Halmstad kommun

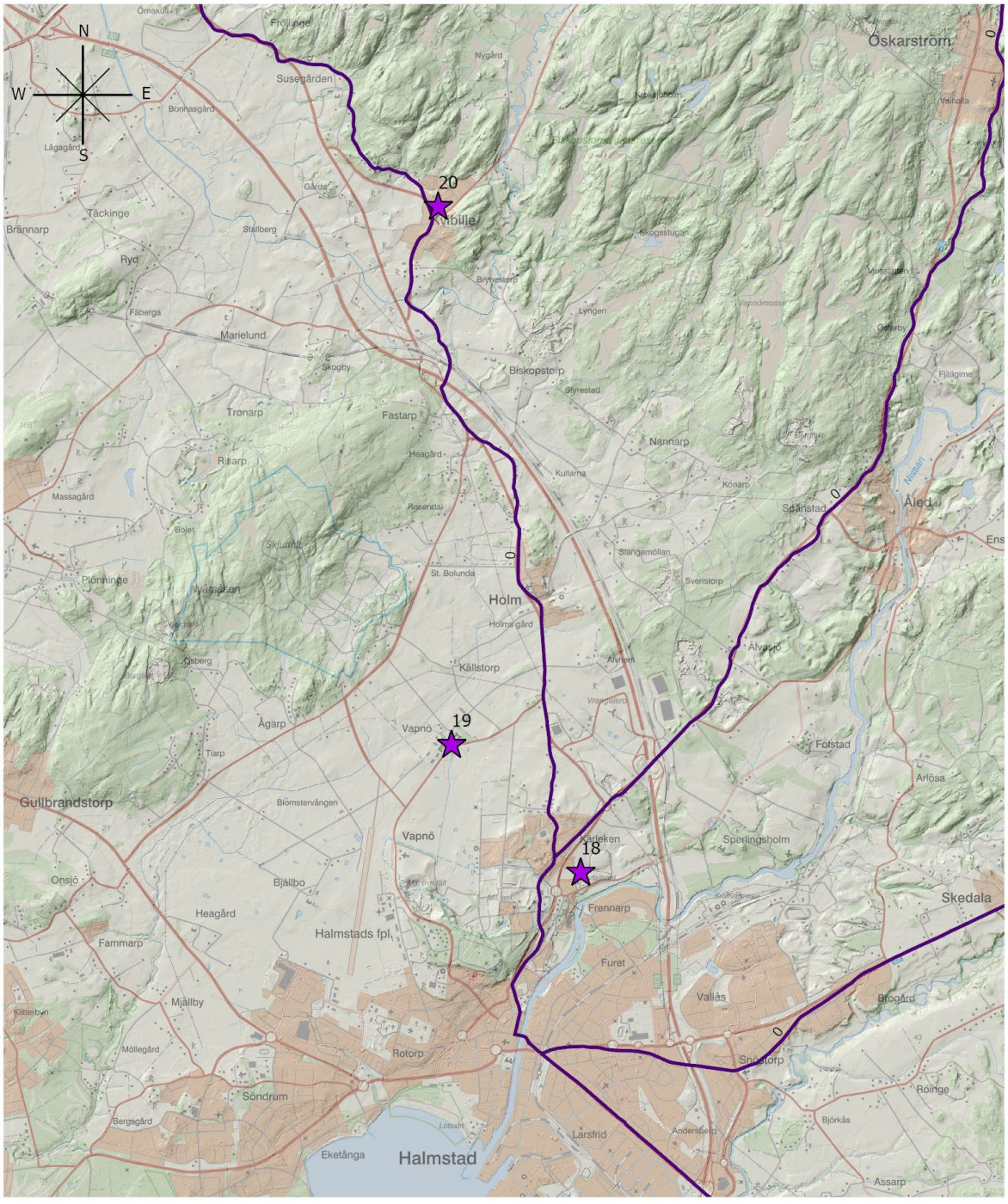

©Lantmäteriet Geodataavtal ©Länsstyrelsen i Halland

Teckenförklaring

- Medeltida besöksmål
- Historisk landsväg 1700-tal

18. Övraby kyrkoruin

Fornlämningsnummer: L1997:4003

Övraby kyrkoruin är den sista synliga resten efter Halmstads föregångare Övraby. Kyrkan är anlagd redan på 1000- eller 1100-talet och hade ett rektangulärt långhus och smalare, absidförsett kor samt ett förmodat trätorn i väster. Fynd av äldre gravläggningar indikerar att byggnaden föregåtts av en träkyrka. Stenkyrkan förstördes i samband med nordiska sjuårskriget 1563 och lades därefter ned.

Foto av Övraby kyrkoruin, foto Anders Håkansson.

19. Runstenen i Vapnö

Var runstenen på Vapnö ursprungligen stått är inte känt. Den var i början av 1900-talet inmurad i väggen till en av stallbyggnaderna på gården, men flyttades senare och ställdes upp på sin nuvarande plats på borggården.

För några år sedan var Riksantikvarieämbetets runolog Magnus Källström på plats och tolkade Vapnöstenen i samband med att den blev konserverad. Detta ledde till en nytolkning gällande datering av stenen samt dess sannolika kontext. Magnus skrev ett intressant blogginlägg som kan läsas här: Vapnöstenen till vikingatiden - K-blogg - Riksantikvarieämbetets blogg

Inskriften på Vapnöstenen återges enligt Magnus Källströms tolkning på följande sätt:

… **raistu** [:] **stin : aft-…** | **…-ʂtr : hialmbi : saul : ho…**
“… reste stenen efter … Krist hjälpe hans själ …”

Stenen ger i dag ett mycket beskedligt intryck och fragmentet är inte mer 74 cm högt. Så har den givetvis inte sett ut från början, vilket framgår av de inskriftsrester som finns kvar. Efter ordet æftiʀ ’efter’ måste det ha stått ett namn och en släktskapsbeteckning: ”sin fader”, ”sin broder” eller liknande. Detta betyder att det kanske saknas en halvmeter av stenen upptill. Att verbet ræistu är böjt i pluralis visar att detta har föregåtts av minst två namn. Vi kan alltså också räkna med ett försvunnet stycke nedtill på minst 75 centimeter. Stenen bör alltså från början ha varit omkring 2 meter hög, kanske högre. Den är ungefär lika tjock som bred (runt 35 cm) och har förmodligen haft ett pelarliknande utseende.

Foto av runstenen i Vapnö efter konservering och imålning 2017. Foto: Hans Bergfast.

20. Runstenen i Kvibille kyrka

Kvibillestenen sitter inmurad på utsidan av koret till Kvibille kyrka. Även denna blev omtolkad av Magnus Källström för några år sedan, om vilket man kan läsa här: [Halländska runor och namn - K-blogg - Riksantikvarieämbetets blogg]

Enligt Magnus bör alltså enligt runstenen läsas och tolkas på följande sätt:

: efi : auk : þu[r]gutr : þeʀ : lagþu : stin : ifi- : þṛ̣ulak : kuþ : hialbi : sol : hans :
”Eve och Torgöt de lade stenen över Torlak (eller Trudlak?). Gud hjälpe hans själ.”

Som framgår av texten har stenen lagts över den döde. Det rör sig alltså inte om någon vanlig runsten, utan en gravhäll som haft sin plats på en tidig kristen kyrkogård i Kvibille. Det är också möjligt att gravmonumentet har bestått av mer än det som finns bevarat i dag. Kanske har det också stått resta stenar vid kortändarna av den liggande hällen.

Foto från när Magnus Källström från Riksantikvarieämbetet målar i runorna vid Kvibille kyrka. Foto: Jenny Nord.

Medeltida besöksmål i Hylte kommun

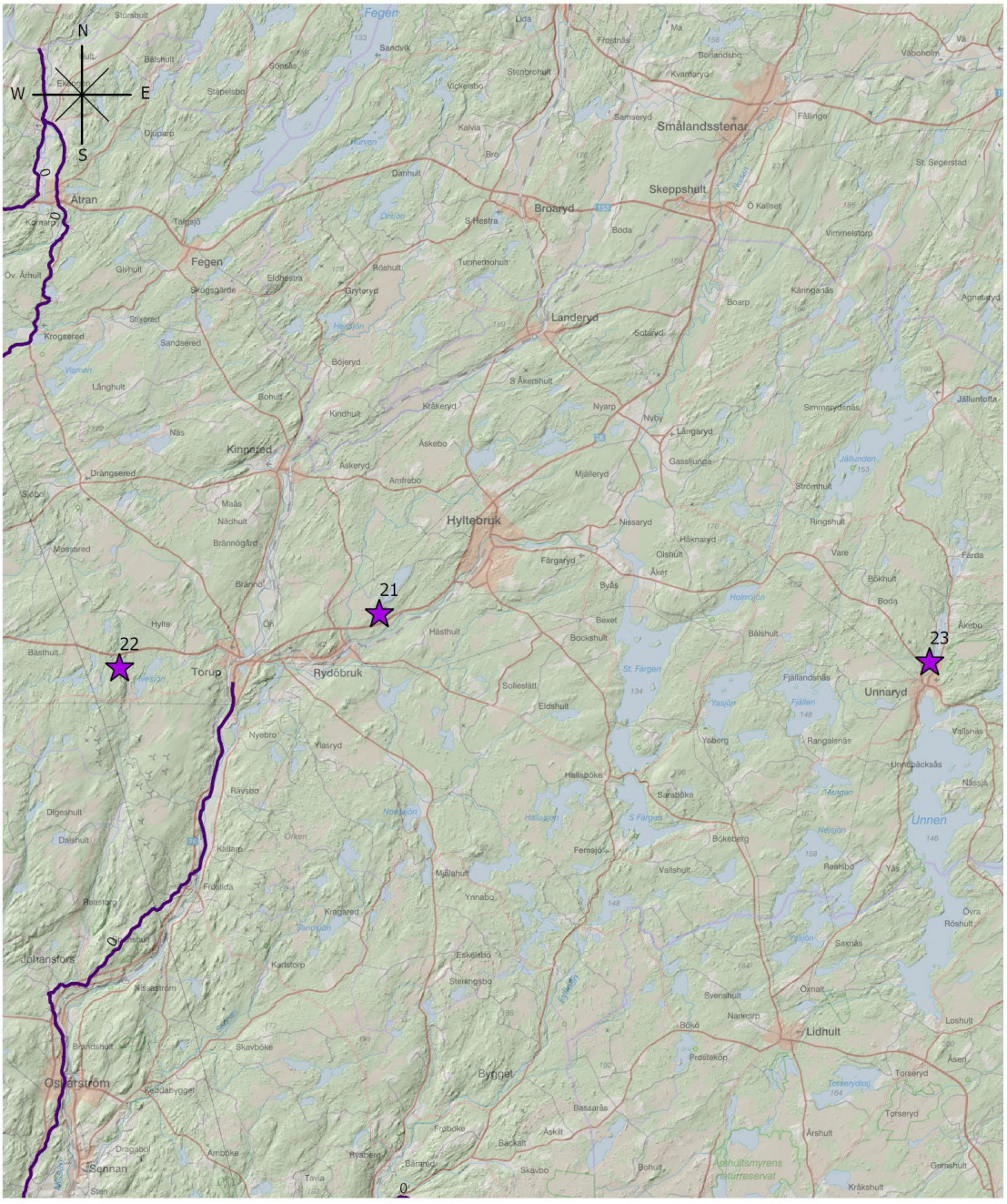

©Lantmäteriet Geodataavtal ©Länsstyrelsen i Halland

Teckenförklaring

- Medeltida besöksmål
- Historisk landsväg 1700-tal

21. Naturreservatet Lintalund

Fornlämningsnummer L1996:1391

Vid Lintalund finns en bit av vårt gamla kulturlandskap kvar. Insprängt i den odlade granskogen ligger reservatet med sina åkrar och ängar. Här får du som besökare en inblick i hur äldre tiders kulturlandskap såg ut. Den fossila åkermarken har sitt ursprung i de äldsta förhistoriska odlingarna, vilka senare delvis har återbrukats i senare tidsperioder fram till våra dagar.

Se mer på länsstyrelsens hemsida:
https://www.lansstyrelsen.se/halland/besoksmal/naturreservat/hylte/lintalund.html

22. Ivås

Fornlämningsnummer L1996:2248

Skogshemmanet Ivås nämns första gången i de skriftliga källorna år 1524. Det övergivna åkerlandskapet vid Ivås innehåller dock mängder av spår som visar att odlingens historia sträcker sig långt bortom 1500-talet. Uppemot två meter höga terrasskanter tyder på intensiv odling under större delen av medeltiden. Här finns även regelbundet indelade ytor som har ett ursprung i storskalig markplanering som genomfördes i det dåtida Danmark under 1000- och 1100-talen. Kanske ödelades gården, som så många andra, i samband med Digerdöden och de efterföljande pandemierna på 1300-talet…

På arkeologidagen kommer enspännande landskapshistorisk vandring under ledning av historisk-geograf Pär Connelid att äga rum i Ivås. Samling kl 13 vid Ivås.

23. Ödegärdet

Fornlämningsnummer L1998:9620

Idag känns det som att kliva in i en urskog, men under 2 000 år användes detta område för odling. Fler än 600 odlingsrösen finns kvar som markerar det forntida odlingslandskapet. Ödegärdet är ett vackert och biologiskt värdefullt strövområde med gott om äldre odlingsspår. Mossklädda stenhögar, så kallade odlingsrösen, hör till de vanligare. Rösena vittnar om att marken en gång röjdes på sten för att ge plats åt odling. Här finns också förhistoriska gravar och rester efter äldre vägar.

Arkeologiska undersökningar av fornåkrarna har visat att marken togs i bruk cirka 500 år f.Kr, i övergången mellan brons- och järnåldern. Många åkerytor avgränsas av terrasskanter som vittnar om att marken har odlats intensivt. Detta skedde förmodligen under medeltid. Förmodligen upphörde även odlingen under senare delen av medeltiden, kanske i samband med digerdöden. Möjligen finns rester efter en eller flera ödegårdar i området. Namnet

Ödegärdet har kommit till efter att odlingen upphörde, markerna har dock inte legat helt öde utan utnyttjades istället till bland annat betesmark fram till 1900-talet. Därefter har skogen successivt återtagit området.

Se mer på länsstyrelsens hemsida:
Ödegärdet | Länsstyrelsen Halland (lansstyrelsen.se)

Ödegärdet. Foto: Länsstyrelsen i Hallands län

Medeltida besöksmål i Laholms kommun

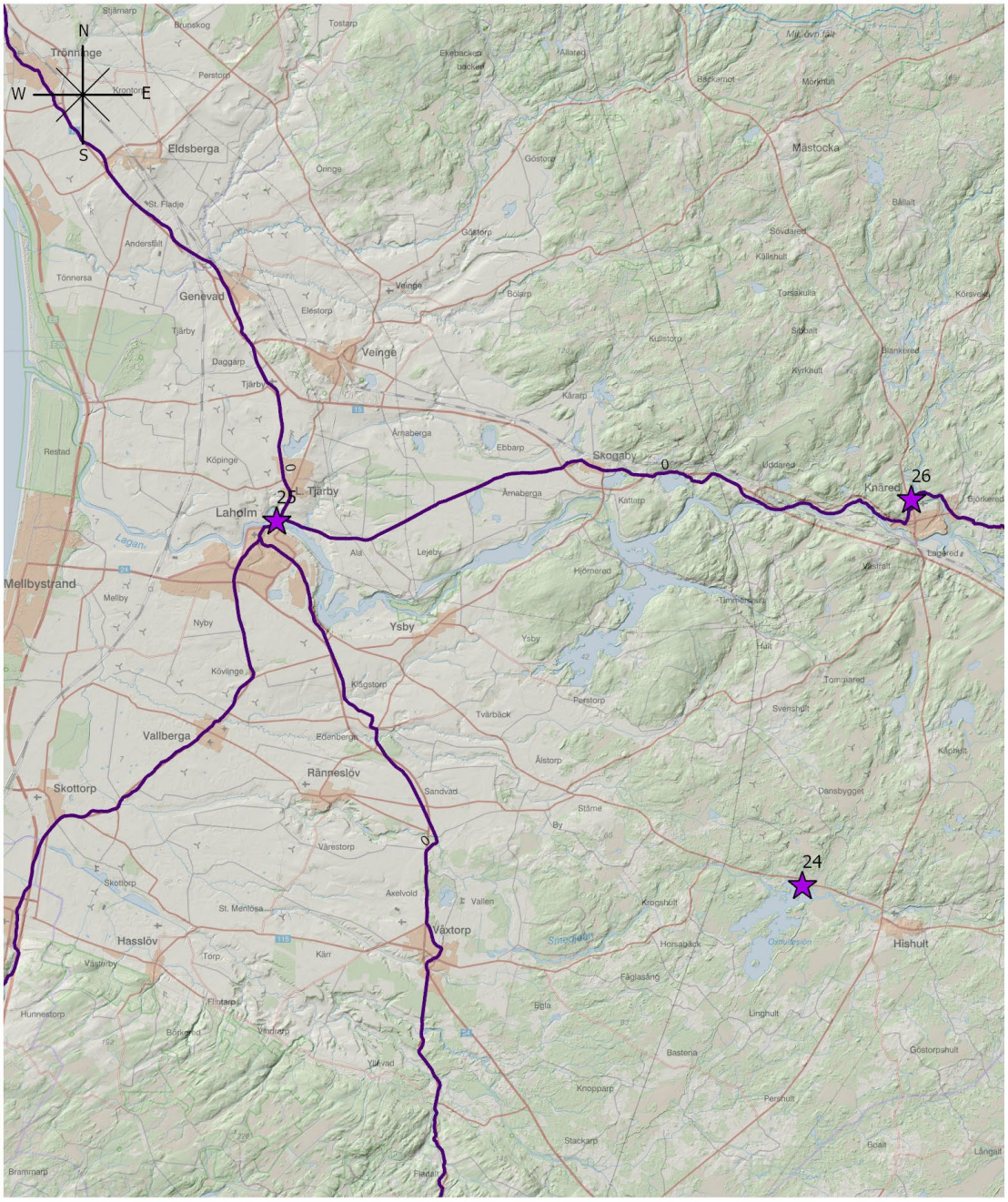

Teckenförklaring

- Medeltida besöksmål
- Historisk landsväg 1700-tal

0 1 500 3 000 6 000 Meter

24. Sjöboholms sätesgård,

Fornlämningsnummer: L1997:1409.

Belägen på ett näs i Oxhultasjön utanför Hishult i Laholms kommun ligger Sjöboholms sätesgård. Gården tros ha anor från medeltiden och var troligen huvudgård för Itzholte län; Danmarks motsvarighet till Bergslagen med rika myr- och sjömalmstillgångar. Första gången gården nämns vid namn är dock först år 1574 när den blir sätesgård. Sjöboholm var sedan under användning i ungefär 250 år fram till år 1830. Då hade den stått i förfall en längre tid och övergavs till slut. År 1929 grävdes gården fram igen och nu går det att besöka ruinerna som ligger på två holmar med vallgravar mot landsidan. Den enda beskrivning av Sjöboholm som existerar är från Hallands länsbeskrivning från år 1729 som lyder: ”Säteriet Sjöbo ligger på en liten Holme i Sjön och har medelst bro communication med åkergärdet, som består av fem små åkrar och löfskog i ängen och Husen äro Träbyggnader med spån och brädtak, väl bebyggt. Ladugården träbyggning med halmtak påbegynnt Trädgård men ej Tobaks-plantering. Dessutom en eke- och bokeskog på Sjöbo ägor ”

Namnet Sjöboholm kommer sannolikt från att det vid sjön fanns flera mindre byggnader eller hyddor, alltså bodar. Senare, när gården blev säteri, lades ändelsen –holm till.

En mindre parkering finns strax utanför holmarna och den gamla vägen till säteriet leder dig fram till ruinerna. Picknickbord och informationsskyltar finns.

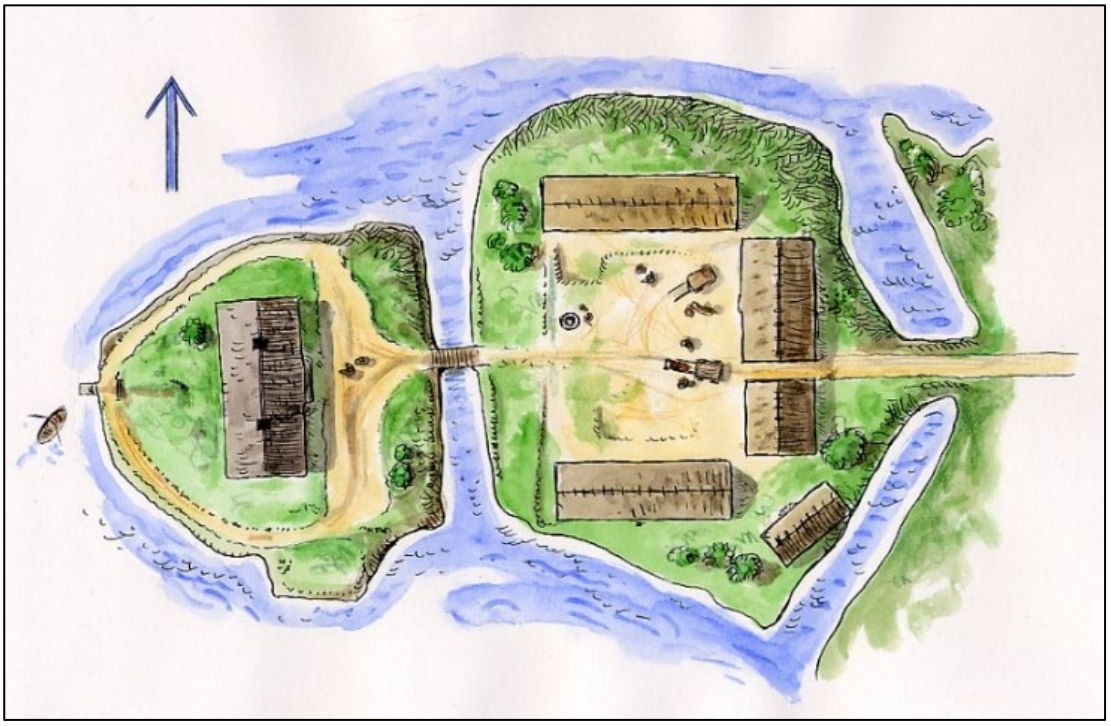

Teckning: Stefan Gustafsson

25. Lagaholm

Fornlämningsnummer: L1997:7275

Lagaholmsruinen (Laholm) utgör spåren efter ett befäst slott i Laholm och ligger invid den plats där kraftverket idag ligger. I Laholm fanns tidigt ett befäst hus som redan år 1231 blev benämnt i den danske Kung Valdemars jordebok. Det gör Laholm till den äldsta staden i Halland. På 1600-talet moderniserades befästningen och den fick då en femstjärnig form, fast den övergavs redan 1675 då den redan ansågs omodern.

Drönarbilder över Lagaholmsruinen. Foto Pär Connelid.

26. Knäreds kyrkoruin

En kyrka med gråstensmurar och trägolv uppfördes på denna plats i slutet av 1200-talet.

Från början var kyrkan inte så stor som de år 1930 frilagda grundstenarna visar. Tillbyggnader hade gjorts vid olika tidpunkter.

De äldsta delarna utgörs av koret och långhuset. Senare tillkom ett torn och vapenhusen. I början av 1700-talet byggdes det gamla tornet om och blev en del av kyrkorummet. Ett nytt torn av trä uppfördes utanför det gamla. Under senare delen av 1700-talet byggdes först en mindre sakristia på korets norra sida, sedan en något större på korets östgavel. Vid samma tid genomfördes flera andra arbeten för underhåll och för utökat bänkutrymme.

När den nya kyrkan stod färdig år 1849 övergavs den gamla, men de sista resterna av murarna revs först i slutet av 1870-talet. Lite kuriosa är att när den första gudstjänsten skulle hållas söndagen den 30 september 1849 i den nya kyrkan störtade tornet mot långhuset kort efter den första ringningen kl 7 på morgonen. Långhuset klövs då sidoväggarna rämnade utåt. Händelsen blev känd i hela Sverige och omskriven i pressen. Om orsaken till raset var dåligt hantverk eller undermåliga ritningar har aldrig klarlagts.

Teckning av den medeltida kyrkan i Knäred.

Halländska kyrkor med medeltida spår

I länet finns flera kyrkor med medeltida målningar, eller andra medeltida spår, som är besöksvärda. Några av dem listas nedan. I en avhandling från 2009 ”Mellan makten och himmelriket av Ing-Marie Nilsson kan man läsa mycket mer om Hallands medeltid och kyrkorna: [Mellan makten och himmelriket : perspektiv på Hallands medeltida kyrkor. - Lunds universitet](#).

Tänk dock på att kolla upp med församlingen innan besök, så att kyrkan är öppen.

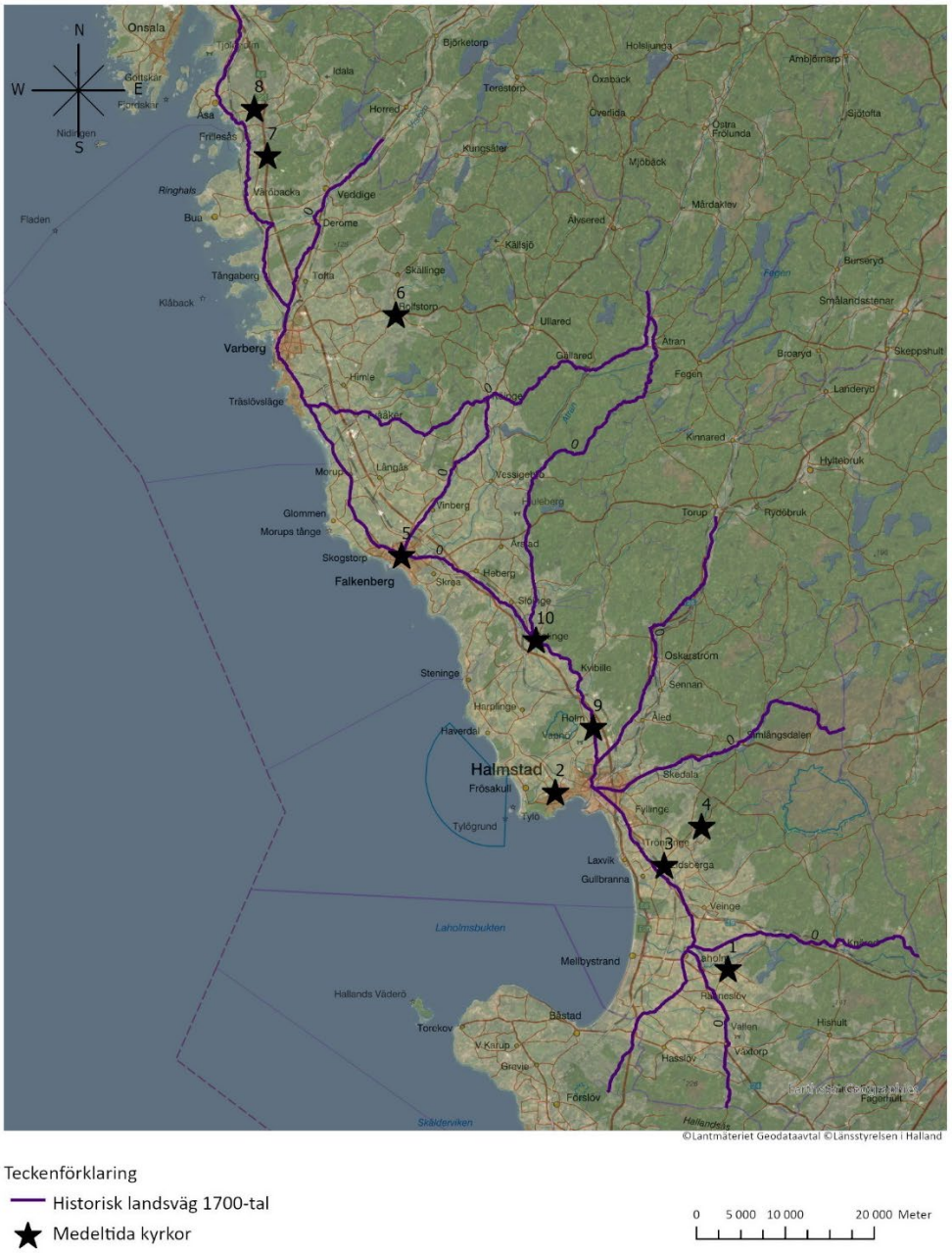

1.Ysby kyrka, Laholms kommun

Ysby kyrka donerades av Kung Valdemar I till Ringsted kloster 1160 och tillhörde sedan klostret under hela medeltiden. I donationsbrevet nämns att det finns en kyrkobyggnad i byn Hov som idag ligger strax intill Ysby. Den medeltida kyrkan i Ysby är emellertid av tegel, och bör därför tidigast ha uppförts på 1200-talet. Den kyrka som åsyftas bör därför vara en föregångare till denna som kan ha varit en träkyrka.

I absiden i Ysby kyrka finns rester av senmedeltida figurativa kalkmålningar och även valvribborna är bemålade med bladornamentik, som sträcker sig ut i valvkapporna.

Medeltida målningar i Ysby kyrka. Foto: Kulturmiljö Halland

2. Söndrums kyrka, Halmstad kommun

Kyrkan har dekorationsmålningar mest på valvribborna och i omedelbar anslutning finns en målad inskription med dateringen 1428.

Vid undersökningarna av medeltida takstolar hittades även rester av kalkmålningar på väggar ovanför valven i koret. Valven slogs på 1400-talet, så dessa målningar är äldre. Dessa syns dock inte.

Medeltida målningar på valvribborna i Söndrums kyrka
Foto: Kulturmiljö Halland

3. Eldsberga kyrka, Halmstad kommun

Kyrkan fick sina invändiga valv under senmedeltiden. Kalkmålningar finns i långhus, kor och absid från två skilda perioder.

De i absidens hjälmvalv, som föreställer Yttersta domen är sannolikt utförda på 1200-talet. På absidens väggar avbildas apostlarna inom dekorativa bågformiga inramningar. Det finns även bemålade valvribbor i långhuset och koret.

Medeltida målningar i Eldsberga kyrka. Foto: Kulturmiljö Halland

4. Tönnersjö kyrka, Halmstad kommun

Tönnersjö kyrka i Halmstads kommun byggdes i slutet av 1100-talet. Den har sedan dess utvidgats och byggts om flera gånger, till exempel tillkom kyrkans västtorn på mitten av 1800-talet. År 2020 påbörjades renoveringar av kyrksalens golv. När man lyfte det gamla golvet i kyrksalen hittades en gammal murgrund.

Snöstorps församling bestämde sig snabbt för att lägga glasgolv över en bit av muren som en del i den pågående renoveringen. Genom glaset kan man nu få en skymt av kyrkans ursprungliga västvägg och en av hörnstenarna till den kyrkport som många medeltida kyrkobesökare kan ha passerat igenom.

Tönnersjö kyrkas medeltida västmur hittad – Kulturmiljö Halland (kulturmiljohallandblogg.com)

Foto från dokumentationen av västmuren i samband med renoveringsarbetet. Foto Kulturmiljö Halland.

5. Sankt Laurentii kyrkan i Falkenberg

Inför ett restaureringsarbete fann man 1924 kalkmålningar från 1500-talet bakom putsen på väggarna. Dessa har tagits fram och kan beskådas.

Medeltida målningar i Sankt Laurentii kyrka. Foto: Kulturmiljö Halland.

6. Rolfstorps kyrka, Varbergs kommun

Vid en restaurering 1960 upptäcktes medeltida väggmålningar. De tydligaste är från 1400-talet och visar motiv från Getsemane och Jesu korsfästelse. Det finns även mindre tydliga målningar, troligen föreställande Jesu dop, som härstammar från 1300-talet.

Medeltida målningar i Rolfstorps kyrka. Foto: Kulturmiljö Halland

7. Stråvalla kyrka, Varbergs kommun

Långhusets väggar har senmedeltida kalkmålningar, troligen från 1500-talets början. De togs fram vid restaureringen 1964. De figurativa scenerna täcker både den norra och södra väggen och återger Jesu barndomshistoria och passionshistorien.

Medeltida målningar i Stråvalla kyrka. Foto: Kulturmiljö Halland

8. Landa kyrka, Kungsbacka kommun

År 2001 togs medeltida kalkmålningar fram på kyrkans väggar. De kan dateras till senmedeltid, runt 1500.

Medeltida målningar i Landa kyrka. Foto: Kulturmiljö Halland

Runstenar i halländska kyrkor

Halland har endast fyra runstenar som bevarats till vår tid. Tre av dessa är kopplade till kyrkor. Runstenen i Holms kyrka förvaras idag på Statens Historiska museum i Stockholm, medan en kopia finns att se i Holms kyrka. I Kvibille kyrka och Getinge kyrka finns runstenarna dock kvar, den i Kvibille är inmurad i kyrkoväggen utvändigt (se tidigare i foldern). De båda runstenarna i Holm (9) och Getinge kyrka (10) finns idag inne i kyrkorummet. Glöm inte att kontakta församlingen för att se om kyrkan är öppen inför ett besök.

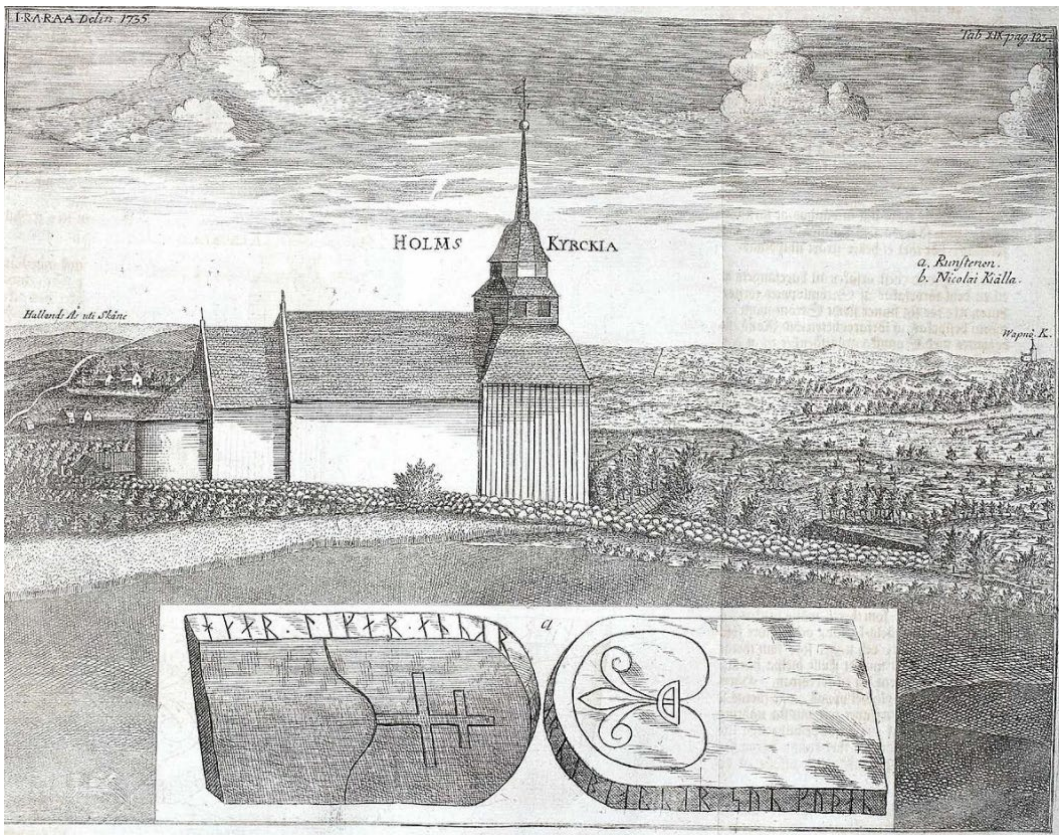

Holm kyrka och runstenen. Ur Richardsson 1752, Hallandia antiqua et hodierna.

Länsstyrelsen i Hallands län • Postadress: 301 86 Halmstad • Besöksadress: Slottsgatan 2
010- 224 30 00 • halland@lansstyrelsen.se • www.lansstyrelsen.se/halland